

Kétlépcsős szövegmondat-reprezentációs modell szemiotikai textológiai keretben

Egy szöveg explicit nyelvészeti leírása a szöveg szövegségét meghatározó nyelvészeti tényezőkre irányul; ezek a tényezők: 1) a korreferencialitás, 2) a szöveget alkotó szövegmondat(ok) összetevőinek lineáris elrendezése (belső lineáris elrendezés) és az egyes szövegmondatok szövegbeli sorrendje (külső lineáris elrendezés), valamint 3) az, hogy az egyes szövegmondatok miképpen tesznek eleget azoknak a feltételeknek, amelyek az adott szöveg helyen és/vagy kommunikációs helyzetben megformáltságukat befolyásolják. (Ez utóbbi tényező vizsgálatának körébe elsősorban az olyan szöveggrammatikai jelenségek elemzése és leírására tartozik, mint az egyeztetés, az ellipsis, a névmásítás, a mondatösszetevők sorrendje.)

Az explicit nyelvészeti leírás nem jelenti azt, hogy a leírandó tényezők feltárása kizárólag a nyelvészet eszközeivel végrehajtható lenne. Olyan tágabb elméleti keretet célszerű körvonaloznunk, amelyben mind a szűkebb értelemben vett nyelvészeti ismereteken túlmenő szövegtani ismeretek, mind a világra vonatkozó ismeretek figyelembe vehetők akkor, amikor ezekre szükség van.

A fentebb felsorolt szövegvizsgálati szempontok azt mutatják, hogy a lehetséges explicitésre törekvő nyelvészeti alapú szövegleírás szükségszerűen a szöveg közvetlen összetevőinek, a szövegmondatoknak explicit reprezentációjára támaszkodik. Ugyanakkor az egyes szövegmondatok explicit leírása nem képzelhető el ko- és kontextusukat megteremtő — ezáltal aktuális megformáltságukat, logikai, (nyelvi)-szemantikai, prozódiai (fonológiai) szerkezetüket meghatározó — szövegszintű nyelvi és nem nyelvi jelenségek figyelembevétel nélkül.

Az alábbiakban először bemutatom azt a diszciplínakeretet, amely véleményem szerint megfelelő elméleti háttérrel jelent a szövegmondatok leírása számára, ezt követően műveletről-műveletre ismertetem azt a kétlépcsős szövegmondat-reprezentációs modellt, amely — legalábbis az eddigi elemzések eredményei alapján —, vélhetően optimális keretet nyújt szövegmondatok explicit leírásához.

1. A modell elméleti kerete

A nyelvészeti szövegmondat-reprezentáció apparátusáról

Dolgozatom első fejezetében a szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet értelmezése kapcsán már szóltam a megformáltság-központú nyelvészeti ágak viszonyáról. Utaltam arra, hogy a szövegmondatok lehetőség szerint explicit leírása szövegnyelvészeti ismereteken kívül rendszernyelvészetieket is igényel, mivel a szövegmondat leginkább a hozzá rendelhető rendszermondathoz viszonyítva jellemezhető. A szövegmondat és a rendszermondat megformáltsága közötti egyezések és eltérések az adott ko- és/vagy kontextus ismeretében magyarázhatók.

Az 1. ábra azokat a diszciplínákat, aldiszciplínákat, komponenseket mutatja, amelyek szerepet játszanak a szövegmondatok kétlépcsős reprezentációjában.

A modell elnevezésében a „kétlépcsős” jelző azt fejezi ki, hogy a reprezentáció két részből áll, egy globális szemio-formális és egy kanonikus megközelítésből. Mindkettő kerete a szemiotikai textológia, azaz a reprezentációban fontos szerep jut a kommunikációs helyzetnek, más szóval a szöveg aktuális kommunikációs helyzetből való befolyásoltságának; a szövegalkotás és -befogadás folyamatának; a szöveg multimedialitásának; valamint az interpretáció körülményeinek, jellemzőinek. A szövegmondat-elemzés alapjául szolgáló elméleti keretben a „reprezentáció” fogalma egy szövegmondat szintaktikai, szemantikai, pragmatikai aspektusainak lehetőség szerint formalizált reprezentálását jelenti, azzal a céllal, hogy mind verbális síkon, mind a valóságábrázolás síkján a szöveg textualitásának leírásához használható információkkal szolgáljon.

A szemiotikai textológia célkitűzéseinek megvalósításához különböző nyelvészeti tudományokra és a szövegtan társtudományaira szükséges támaszkodnunk. A reprezentációs modell ismertetésekor elsősorban a nyelvészeti ágakkal foglalkozom, ahol célszerűnek vélem különbséget tenni rendszernyelvészet és szövegnyelvészet között.

„A szövegnyelvészet elméleti kerete” című fejezetben már szóltam a rendszernyelvészet és a szövegnyelvészet értelmezéséről, a nyelvhasználat és a nyelvi rendszer, valamint a szövegmondat és a rendszermondat viszonyáról. A szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet értelmezését röviden azért célszerű felidézni, hogy a reprezentáció elméleti keretét alkotó egyéb komponensek szerepe és a közöttük lévő összefüggések is érthetővé váljanak.

A **rendszernyelvészet** feladata egy valamilyen módon értelmezett nyelvi kompetencia jólformáltsági kritériumainak eleget tevő nyelvi rendszerbeli struktúrák vizsgálata és kanonikus reprezentációja. A rendszermondatok leírásában három fő komponens vesz részt: egy *explikációs komponens*, egy *strukturális komponens* és egy *pragmatikai komponens*.

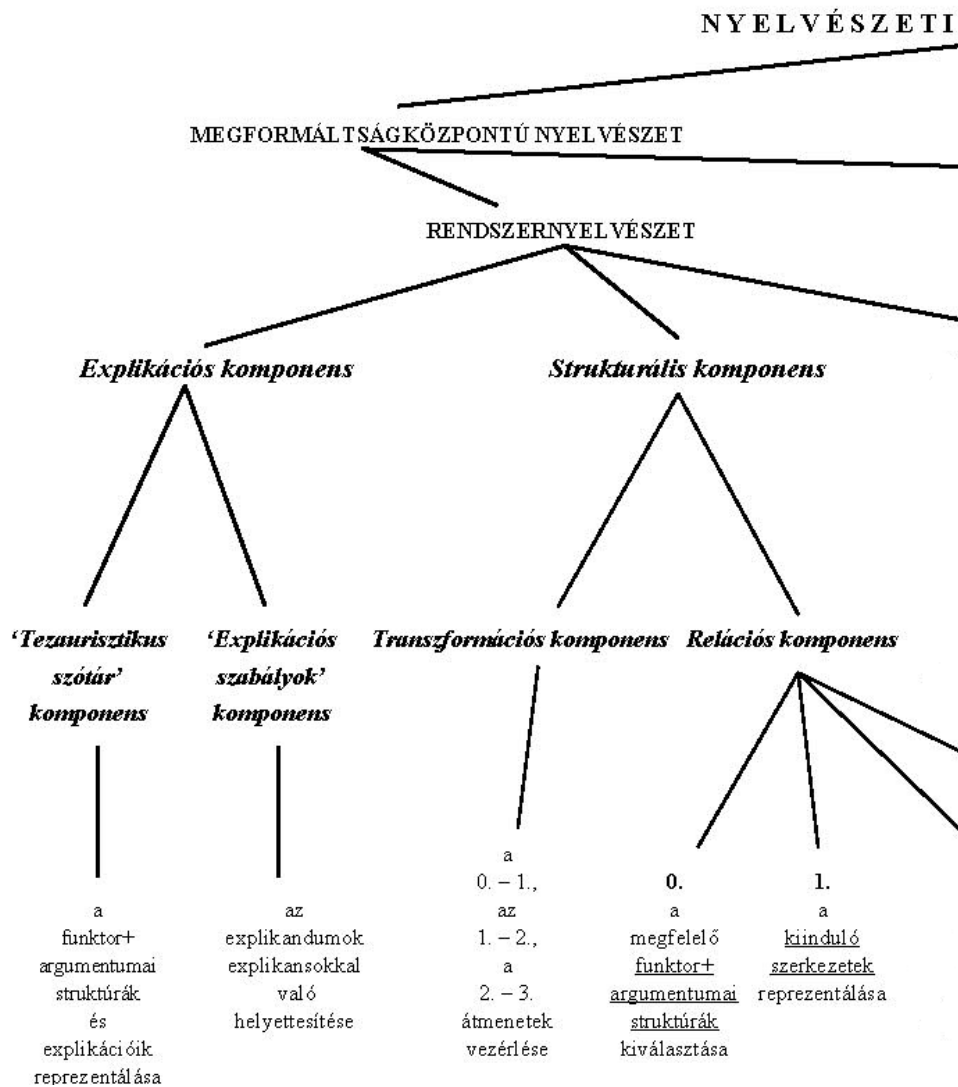
A rendszermondat-reprezentáció alapja a *tezaurisztikus szótár*, amely az egyes címszavak jelentését — egyéb összetevők mellett — bizonyos értelmezési

(explicációs) szabályoknak eleget tevő értelmezésekben (explicációkban) adja meg. A tezaurisztikus szótár minimálisan azokat az információkat tartalmazza, amelyeket egy értelmező szótár (vagy nevezhetjük szótári értelmezésnek); ezek azonban nyilvánvalóan nem elegendőek egy szöveg interpretálásához. A tezaurisztikus szótár optimálisan azokat az információkat tartalmazza, amelyeket PETŐFI „tezaurisztikus információk”-nak nevez. Ezek megnevezésére alkalmazta a „tudáskeret” és a „forgatókönyv” elnevezéseket, amelyekre az jellemző, hogy egy szövegértelmezés során a tudáskeret általában alkalmazásra kerül, a forgatókönyv azonban csak cselekvések, tevékenységek reprezentálásakor. A rendszer nyelvészet tezaurisztikus szótár komponense tehát olyan felépítésű információkat tartalmaz (mert másféléket nem is tartalmazhat), amelyek egy szöveg interpretálásakor az explicititás biztosítása érdekében vonatkoztatási rendszerként — azaz hivatkozási alapul — szolgálnak. A tezaurisztikus szótár és az értelmezés szabályai (az explicációs szabályok) együttesen alkotják az explicációs komponenset.

A rendszermondatot, illetőleg összetevőit nyelvi-szemantikai, lexikoszintaktikai, logikai szempontból a *strukturális komponens* összetevői írják le. A rendszermondat egyes szerkezeti fázisait a *relációs komponens* alkomponensei reprezentálják, az egyes szerkezeti fázisok közötti összefüggéseket a *transzformációs komponens* reprezentálja az átmeneteket biztosító szabályok által.

A *pragmatikai komponens* annak vizsgálatával és leírásával foglalkozik, hogy a rendszer elemei milyen feltételek teljesülése esetén válhatnak valamely kontextus és/vagy kotextus részévé. Ez a nyelvészeti ág a rendszermondatokból potenciális szövegmondatok halmazát hozza létre. Ebben az értelemben a potenciális szövegmondatok pragmatikai paraméterekkel ellátott rendszermondatok, ahol a pragmatikai paraméter kifejezés úgy értendő, hogy a rendszermondatoknak nincs referenciájuk, míg a potenciális szövegmondatok potenciális referenciával rendelkeznek.

A **szövegnyelvészet** célja, hogy a szövegben vagy önálló szöveggé megvalósuló szövegmondatok szintaktikai és korreferenciális struktúráját írja le a szövegből kiindulva az aktuális ko- és/vagy kontextus függvényében. Ebben az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok — mint pragmatikai paraméterekkel nem rendelkező szövegmondatok — reprezentációját veszi alapul. A szövegmondat-reprezentáció ennél fogva egyaránt támaszkodik magára a nyelvi rendszerre, a nyelvi rendszer elemeinek használatára, illetve a világra vonatkozó ismeretekre is. A szövegmondatok aktuális megformáltságát szemléltetni kívánó elemző reprezentáció a szövegnyelvészeti és a rendszernyelvészeti aspektus együttes érvényesítésén túl tehát a világra vonatkozó tudást is kíván. Ezeknek az irányvonalaknak megfelelően a szövegnyelvészet is három fő komponenset foglal magában: egy *explicációs*, egy *strukturális* és egy *pragmatikai* komponenset.

DISZCIPLÍNÁK

[a nyelvészet többi ága]

SZÖVEGNYELVÉSZET

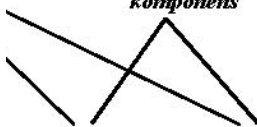
Pragmatikai komponens

Explicációs komponens

Strukturális komponens

Pragmatikai komponens

*A rendszermondatok
használati feltételeit reprezentáló
komponens*

[2.....3.]

a
logikai
rendszermondat-
struktúrák
reprezentálása

az
akusztikai
és/vagy
vizuális
(felszíni)
rendszermondatok
reprezentálása

a
rendszeryelvészeti
explicációs komponens
elemeinek
szövegspecifikus
realizációja

a
szövegmondatoknak
megfeleltethető
rendszermondatok
levezetése

annak
megállapítása,
hogy a megfeleltetett
rendszermondatok
használati feltételei
közül
az adott szövegmondat
esetében melyik teljesül

A szövegnyelvészet explikációs komponense a rendszernyelvészet explikációs komponenséhez viszonyítva értelmezhető. A szövegnyelvészet — adott értelmezendő szövegre vonatkozó — tezaurisztikus szótárával (szövegspecifikus szótárával) kapcsolatban a következő esetek állhatnak fenn:

- 1) Ez a szövegspecifikus szótár — főleg tudáskeret és forгатókönyv összetevője — pontosan ugyanazokat az információkat tartalmazza és használja, amelyek a rendszernyelvészet szótárában találhatóak. (Ez az eset szinte sohasem fordulhat elő.)
- 2) Ez a szövegspecifikus szótár — főleg tudáskeret és forгатókönyv összetevője — csupán egy részét tartalmazza és használja azoknak az információknak, amelyek a rendszernyelvészet szótárában találhatóak, és más járulékos információkat nem. (Ez az eset is elég ritkán fordulhat elő.)
- 3) Ez a szövegspecifikus szótár — főleg tudáskeret és forгатókönyv összetevője — mindazokat az információkat tartalmazza és használja, amelyek a rendszernyelvészet szótárában találhatóak, és ezeken kívül néhány szövegspecifikus információt is. (Ez az eset sem gyakori.)
- 4) Ez a szövegspecifikus szótár — főleg tudáskeret és forгатókönyv összetevője — egyrészt azoknak az információknak egy részét tartalmazza és használja, amelyek a rendszernyelvészet szótárában találhatóak, másrészt ezeken kívül néhány más járulékos szövegspecifikus információt is. (Ez az eset fordul elő a leggyakrabban.)

Az éppen fennálló eset reprezentálása a szövegnyelvészet adott szövegre vonatkozó szótárkomponensének a feladata. Ennek létrehozásakor a rendszernyelvészet szótárkomponensére mint vonatkoztatási alapra támaszkodunk.

Az, hogy mind a rendszernyelvészeti, mind a szövegnyelvészeti elemzés strukturális és pragmatikai aspektust is mutat, az itt vázolt szövegmondat-reprezentációnak azt a fontos vonását jelzi, hogy szövegmondatok szerkezeti elemzése csak a pragmatikai befolyásoltság figyelembevételével lehet releváns.

A pragmatikai befolyásoltság figyelembevétele teszi lehetővé azt, hogy a szövegmondatok reprezentációját szövegek elemzésében is adekvát módon alkalmazhassuk. Egy szöveg interpretálása olyan reprezentációs modellt kíván, amely szövegmondatokat elemez. Ebben a keretben az *interpretáció* leíró (deskriptív) értelmezést jelent, amelynek feladata a szöveg formális és szemantikai felépítésének (architektonikájának) leírása.

Abból a meghatározásból kiindulva, amely a szöveget komplex jelnek tekinti, úgy gondolom, a szöveg elemzéséhez semmiképpen sem nyújthat kielégítő keretet egy — akár kibővített — mondatgrammatika sem, mivel a szövegjelenségek leírása nem korlátozódhat csupán nyelvészeti szempontokra. Ismeretes, hogy mondat nagyságrendű nyelvi egységek leírásával több deskriptív irányzat foglalkozik (egy részük morfológiai, lexikoszintaktikai, szintagmatikai stb. vizsgálatokra is támaszkodik), de többnyire tisztán nyelvészeti elméleti keretük miatt

nem nyújthatnak kielégítő alapot olyan jelenségek elemzéséhez, amelyek egy adott kontextustól és/vagy kontextustól függnék. Ez a megállapítás szolgált motivációul ahhoz, hogy olyan szövegmondat-reprezentációs modellt próbáljak felvázolni, amely szövegelemzés szolgálatába is állítható.

A reprezentációs modell, amelyet a továbbiakban bemutatok, két részből áll: egy globális szemi-formális és egy kanonikus megközelítésből. Mindkét megközelítés *szemiotikai textológiai*, mert a reprezentációs célú elemzés a szövegmondatokat a szöveg (mint komplex jel) olyan kompozíciós makroegységeinek tekinti, amelyek bár felépítésüket tekintve szintén komplexek, szövegbeli szerepüket tekintve elemi egységek.

Az első megközelítés *globális*, mert keretében az adott szövegmondatnak és a neki megfeleltethető rendszermondatnak, illetve ezek összetevőinek összehangolt — ko- és/vagy kontextuális befolyásoltságukat figyelembe vevő — funkcionális-grammatikai, szintaktikai, korreferenciális leírása történik; *szemi-formális* (azaz félig formális), mert a megközelítés egyrészt — célszerűség és lehetőség szerint — formalizált reprezentációs modell létrehozására törekszik; másrészt figyelembe veszi, hogy a szövegből kiinduló poliglott szövegnyelvészeti leírás maradéktalan formalizálást nem tesz lehetővé.

A második megközelítés *kanonikus*, egyrészt azért, mert az adott ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondatokat úgy kezeljük, mint aktuális struktúrájuknak, megformáltságuknak megfeleltethető rendszermondatoknak pragmatikai paraméterekkel rendelkező megnyilvánulásait; másrészt azért, mert a reprezentációt egy kanonikus szabályrendszernek megfelelően hozzuk létre.

A jelen modell kétlépcsőségének heurisztikai motivációja az, hogy — figyelembe véve és ötvözve a meglévő mondatleíró eljárásokat és ezek tapasztalatait — olyan reprezentációt hozzon létre, amely kritikai szempontból elemezhető. Mindkét megközelítéssel kapcsolatban hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a modell kidolgozásának jelenlegi fázisában a reprezentáció *lexikoszemantikai* aspektusaiból csak a minimumot (a lexikoszemantikai természetű korreferencialitás megállapításához elengedhetetlenül szükségeseket) veszem figyelembe.

Az alábbiakban elsőként a szövegmondat-reprezentáció globális szemi-formális (1. táblázat), majd kanonikus megközelítésének (2. táblázat) lépéseit részletezem. A táblázatokban használt rövidítéseket, jelzéseket alább értelmezem.

1.1. A szövegmondatok globális szemi-formális megközelítése

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzá rendelt struktúraíráások	I. Szövegmondatok globális <i>szemi-formális</i> szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. manifesztált vizuális szövegmondat	2. verbális elemekkel kiegészített [&vb] vizuális szövegmondat	3. verbális elemekkel és korreferencia-indexekkel kiegészített [&vb&ind] vizuális szövegmondat
0. az elemzendő nyelvi egység	1.0. K..	2.0. K..&vb	3.0. K..&vb&ind
1. lexikoszintaktikai reprezentáció	1.1. K../ LeSzin-repr	2.1. K..&vb/ LeSzin-repr	3.1. K..&vb&ind/ LeSzin-repr
2a relációs organizáció ágrajzos reprezentáció	1.2a K../ Relorg-ágrajzos	2.2a K..&vb/ Relorg-ágrajzos	3.2a K..&vb&ind/ Relorg-ágrajzos
2b relációs organizáció levezetett reprezentáció	1.2b K../ Relorg-levezetett	2.2b K..&vb/ Relorg-levezetett	3.2b K..&vb&ind/ Relorg-levezetett
3. relációs organizáció linearizált reprezentáció	1.3. K../ Relorg-linearizált	2.3. K..&vb/ Relorg-linearizált	3.3. K..&vb&ind/ Relorg-linearizált

1. táblázat

A táblázatból látható, hogy a leírás tárgyául a szövegmondat három változata szolgál (ezek az első sorban szerepelnek):

1. manifesztált vizuális szövegmondat, azaz a szövegmondatnak az adott kö- és/vagy kontextusban megjelenő formája;
2. verbális elemekkel kiegészített [&vb] vizuális szövegmondat;
3. verbális elemekkel és korreferencia-indexekkel kiegészített [&vb&ind] vizuális szövegmondat

A reprezentáció szempontjai az első oszlopban olvashatók:

0. az elemzendő nyelvi egység;
1. az adott nyelvi egység lexikoszintaktikai reprezentációja;
- 2a az adott nyelvi egység relációs organizációjának ágrajzos reprezentációja;
- 2b az adott nyelvi egység relációs organizációjának levezetett reprezentációja;
3. az adott nyelvi egység relációs organizációjának linearizált reprezentációja.

A lépések sorszámainak első összetevője az elemzendő nyelvi egységet, második összetevője pedig a leírás szempontját fejezi ki. (Például a globális szemi-formális megközelítés 3.1. lépése az elemzendő szövegmondat harmadik változatának, azaz a verbálisan és korreferencia-indexekkel is kiegészített szövegmondatnak az egyes számú szempont szerinti, azaz a lexikoszintaktikai reprezentációját jelöli.)

Az egyes lépések elnevezéseiben használt rövidítések értelmezése a következő:

K..: elsőfokú makrokompozíciós egység (szövegmondat);

&vb: verbális kiegészítés;

&ind: korreferencia-indexekkel való kiegészítés;

repr: reprezentáció;

LeSzin: lexikai-szintaktikai;

Relorg: a relációs organizáció.

Az egyes reprezentációs lépések rövidítéseit tartalmazó cellák eltérő háttérrel azt szemlélteti, hogy az adott lépés mennyire játszik fontos szerepet a szövegmondat explicit leírásában, azaz mennyiben járul hozzá új információkkal. Az 1.0., a 3.0. és a 3.1. lépés adja a legalapvetőbb és leglényegesebb információkat a szövegmondatról. A 3.2a, a 3.2b és a 3.3. lépés szintén lényeges, de ezek az előző háromból minimális átalakítással, következetes logikai műveletekkel levezethetők. A fennmaradó lépések (amelyeknek cellája besatírozatlan maradt) főlegesen bonyolítanak az elemzést, mert az általuk kifejezésre jutó információk későbbi lépésekben komplexebb összefüggésekbe ágyazva szerepelnek. (Az 1.1. és a 2.1. lépések olyan részinformációkat közölnek, amelyek a 3.1. lépésben komplexebb szempontú leírásban benne foglaltnak. Az ilyen és ezekhez hasonló részinformációkat adó, ugyanakkor az elemzést bonyolító lépéseket a reprezentációból mellőztem.)

Látható tehát, hogy a szövegmondat globális szemi-formális reprezentációja szempontjából három lépés tűnik mindenképpen célszerűnek:

- az 1.0. (**[K..]**), amely a szövegmondat szövegben vagy szöveggént vizuálisan megjelenő formája;
- a 3.0. (**[K..&vb&ind]**), amely a szövegmondat verbálisan és korreferencia-indexekkel kiegészített változata, ahol a verbális kiegészítés egyaránt történhet a szövegelőzmény és az elemzett szövegmondatot követő szövegmondatok, valamint a valóságra vonatkozó tudásunk alapján;
- a 3.1. (**[K..&vb&ind/LeSzin-repr]**), amely a szövegmondat verbálisan és korreferencia-indexekkel kiegészített változatának lexikoszintaktikai reprezentációja, ahol az adott szövegmondatban explicit formában megjelenő összetevőkön kívül a verbális kiegészítések egyes összetevőihöz is morfológiai, szófajra, mondatbeli funkcióra, referenciális értékre vonatkozó információt rendelünk. A lexikoszintaktikai reprezentációt szemléltető táblázat az alábbi információkat tartalmazza:

- az elemzett szövegmondat explicit egységeit, valamint — ha vannak ilyenek az adott szövegmondatban — verbális kiegészítéseit;
- az összetevők morfológiai jellemzőit (szóelemekre bontásukat, az egyes morfémák típusait);
- az egyes összetevők szófaji kategóriáit;
- az egyes összetevőkhöz rendelhető funkcionális mondatrészi szerepeket;
- az egyes összetevők referenciális értéket jelző korreferencia-indexeket;
- a tagmondatok, illetve a szövegmondat szimbólumait.

1.2. A szövegmondatok kanonikus szemiotikai textológiai megközelítése

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzá rendelt struktúraíráások	II. Szövegmondatok <i>kanonikus</i> szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. adott kiinduló- szerkezet-család strukturális reprezentációja	2. adott szövegmondat- manifesztáció logikai reprezentációja	3. adott szövegmondat akusztikai és/vagy vizuális reprezentációja
0. Az elemzendő nyelvi egység	1.0. K..(&vb) kiinduló-szerkezetek	2.0. adott K..(&vb) - manifesztáció	–
1. lexikoszintaktikai kanonikus alapstruktúrák	1.1. P../Org [f]{A}-alapstruktúrái	–	–
2a relációs organizáció ágrajzos reprezentáció	1.2a P..&ind/ Ágrajzos-Str	2.2a P..&ind/ Ágrajzos-Log	–
2b relációs organizáció levezetett reprezentáció	1.2b P..&ind/ Levezetett-Str	2.2b P..&ind/ Levezetett-Log	–
3. relációs organizáció linearizált reprezentáció	–	2.3. P..&ind/ Linearizált-Log	3.3. P..&ind/ Linearizált-Ak/Vz

2. táblázat

A 2. táblázat felépítése megegyezik az 1. táblázatéval.

A kanonikus szemiotikai textológiai megközelítés tárgyául az alábbi szerkezetek szolgálnak (a táblázat első sorában találhatók):

1. adott kiinduló szerkezet-család strukturális reprezentációja;
2. adott szövegmondat-manifesztáció logikai reprezentációja;
3. adott szövegmondat akusztikai és/vagy vizuális reprezentációja.

Ezekhez a reprezentációkhoz a kanonikus megközelítés az alábbi struktúra-leírásokat rendeli:

0. az elemzendő nyelvi egység megállapítása,
1. az adott nyelvi egység lexikoszintaktikai kanonikus alapstruktúráinak a megállapítása,
- 2a az adott nyelvi egység relációs organizációjának ágrajzos reprezentációja;
- 2b az adott nyelvi egység relációs organizációjának levezetett reprezentációja;
3. az adott nyelvi egység relációs organizációjának linearizált reprezentációja.

Az egyes reprezentációs lépéseket jelölő számok, valamint a lépéseket magukban foglaló cellák különbözősége ugyanúgy értelmezendő, mint az 1. táblázatban. A 2. táblázatban olyan cellák is találhatóak, amelyekben nincsenek lépések. Ezekben az esetekben a reprezentációs művelet vagy valamilyen logikai ellentmondás miatt nem hozható létre, vagy létrehozása valamely korábbi lépés ismétlése lenne.

Azoknak a rövidítéseknek az értelmezése, amelyek a globális szemi-formális megközelítésben nem szerepelnek, de a kanonikus reprezentációs lépésekben szerephez jutnak, a következő:

- P..:** proposíció;
Org: organizáció;
[f]{A}: funktor+argumentuma(i) struktúra;
Log: logikai struktúra;
Ak: a szövegmondatnak prozódiai jegyekkel ellátott (akusztikus) változata;
Vz: a szövegmondatnak prozódiai jegyekkel ellátott (akusztikus) változatának vizuális megjelenítése.

A szövegmondat kanonikus reprezentációja szempontjából a következő lépések látszanak célszerűnek:

- az 1.0. (**[K..(&vb)]**), a reprezentált szövegmondat szövegben vagy szöveggént aktuálisan megvalósuló (vizuálisan manifesztált) formájának verbálisan kiegészített változatához rendelhető potenciális kiindulás szerkezet-változatok reprezentációja. Ezekben a reprezentációkban az adott szövegmondatban explicit módon kifejtett összetevők eredeti formájukban szerepelnek, az adott szövegmondatbeli implicit összetevőket zárójelbe zárt verbális kiegészítések fejezik ki;
- az 1.1. (**[P../Org [f]{A}-]**), a proposícióként¹ értelmezett adott szövegmondat tagmondatainak alapját képező funktor+argumentumai struktúrák kanonikus leírása, melyben a **funktor:** verbális elem + morfológiai információ + (az igei toldaléknak megfelelő) korreferencia-index, valamint minden egyes **argumentum-összetevő:** szerepindikátor + morfológiai információ + argumen-

¹ A proposíció egy adott szövegmondatban megnyilvánuló tényállást kifejezésre juttató kanonikus struktúraként, azaz az adott szövegmondat verbálisan kiegészített változatának reprezentációjaként értelmezendő.

tumváltozó felépítésű. (A reprezentáció jelen fázisában az argumentumváltozókat verbális kifejezés még nem helyettesíti.) Az adott szövegmondat összetevőirez rendelhető szerepeket a modellhez alkotott szerepindikátor-lista tartalmazza (PETŐFI—DOBI 2000: 133–42).;

- a 2.0. ([K..&vb]), az elemzett szövegmondat verbálisan kiegészített változatának reprezentációja;
- a 2.2a ([P..&ind/Ágrajzos-Log]), az adott szövegmondat mint proposíció logikai-strukturális reprezentációja ágrajzzal, amely az egyes szövegmondat-összetevőket az adott ko- és/vagy kontextusnak megfelelő logikai szerepüknek megfelelő pozícióban tünteti fel, és indexekkel jelzett nyomokkal utal azokra a mozgásokra is, melyek révén a kiinduló szerkezetből a szöveg egységeként manifesztált szövegmondat létrejött;
- a 2.2b ([P..&ind/Levezetett-Log]), az adott szövegmondat korreferencia-indexek alkalmazásával létrehozott propozicionális reprezentációjához rendelhető logikai rendszermondat-struktúra reprezentációja;
- a 2.3. ([P..&ind/Linearizált-Log]), az adott szövegmondathoz rendelt proposíció logikai struktúrájának linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával;
- a 3.3. ([P..&ind/Linearizált-Ak/Vz]), az adott szövegmondathoz rendelt proposíciónak megfeleltetett — kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó — akusztikai manifesztáció vizuálisan megjelenített linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával.

Hogy a szövegmondatokhoz rendelhető rendszeregységek reprezentációjáról teljesebb képet nyújtsak, a rendszer nyelvészet komponensei közül külön ki kell térnem a tezaursztikus szótárbeli kanonikus értelmezések (explikációk) felépítésére.

1.3. A kanonikus reprezentációról

Kanonikus explikációkról (szabályszerű értelmezésekről) akkor beszélünk, amikor az ‘explikandum = explikáns’ (értelmezett szó = értelmezés) szerkezet kanonikus összetevő-reprezentációk jólformált konfigurációja, azaz egy kanonikus szöveg.

A *kanonikus szöveg-reprezentációk* létrehozására szolgáló szabályok rendszere szabályrendszere az explikációknak is. (A szabályrendszer vázlatos bemutatásához lásd PETŐFI 1996 4.3. alfejezetét, szövegmondat-reprezentációk létrehozásában való alkalmazásához lásd: DOBI 2000.)

Ennek a szabályrendszernek *alapstruktúrái* — ahogy az a szövegmondat-reprezentációban is látható — *funktor+argumentuma(i) struktúrák* [= [f]{A}], ame-

lyeknek funktor-összetevője [=f] vagy egyszerű, vagy komplex, argumentum-összetevője [=A] pedig véges számú ‘szerepindikátor : argumentum(változó)’ párból áll.

Az ezekből az alapstruktúrákból létrehozható elsőfokú — *egyszerű vagy komplex funktorú* — komplex struktúra egy *elemi propozíció*.

Egy *egyszerű* funktorú *elemi propozíció* absztrakt struktúrája a következő formulával reprezentálható:

$$(a) \quad P_k := [\mathbf{fae}] \{rt: t_k, rs: s_k, rp: p_k\}$$

$$p_k := [\mathbf{f}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\};$$

Ebben a formulában — amelynek mindkét sorában a jobb oldalon egy *funktor+argumentuma(i)* struktúra áll — a „ P_k ” szimbólum az *elemi propozíció*t; a „ p_k ” az úgynevezett *propozíciómagot* jelöli. A propozíciómag jelen esetben egy funktor és egy több összetevőből álló argumentumkeret kapcsolata. Ez utóbbi összetevőinek mindegyike szerepindikátor [r] és argumentumváltozó [x] szerkezetű [r: x]. (A *Péter levelet ír* mondatban az r_1 cselekvő szerepű x_1 változót a *Péter*, az r_2 tárgyi szerepű x_2 változót a *levelet* verbális elem fejezi ki.) A propozíciómagból az ‘idő’-beli meghatározottságot jelző (temporális[= rt]) és ‘tér’-beli meghatározottságot jelző (spaciális[= rs]) argumentum-szerepű argumentumokat kívánó „**fae**” [= fennáll az eset] funktor hoz létre egy *propozíció*t (*tényállás*-reprezentációt; például a fent említett propozíciómagból a ‘fennáll az eset a t_k időben és az s_k térben, hogy Péter levelet ír’ tényállását).

Egy *egyszerű* funktorú *elemi propozíció*ból úgy hozunk létre *komplex* funktorú *elemi propozíció*t, hogy a propozíciómag funktorát úgynevezett *specifikátorokkal*, azaz minőséget és mennyiséget kifejező bővítményekkel látjuk el, amelyekhez további jelentésmódosító bővítmények, elsősorban határozók járulhatnak. Ilyen komplex funktorú propozíciómag rendelendő például a következő mondatokhoz:

- (1) Péter *8 km/óra sebességgel* gyalogol, vagy
- (2) Fifi *nagyon jól idomított* (*természetű) kutya.

Egy komplex (azaz bővítményekkel specifikált) funktorú propozíciómag absztrakt szerkezete a következőképpen reprezentálható:

$$(b.1) \quad p_k := [([\mathbf{fk}'': m_j / \mathbf{fk}_d'': d_j] \mathbf{fk}' : q_i / \mathbf{fk}_d' : d_i) \mathbf{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

$$(b.2) \quad p_k := [([\mathbf{fk}'': m_j / \mathbf{fk}_d'': d_j] \mathbf{fk}' : Q_i(\wedge me_i) / \mathbf{fk}_d' : d_i) \mathbf{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

A (b.1 és b.2) szerkezetben

\underline{fk} :	az al apfunktör (amelynek minden esetben jelen kell lennie),
\underline{fk}' :	az alapfunktör (adott dimenzióra vonatkozó) <i>kvalifikátor</i> ának vagy <i>kvantifikátor</i> ának (azaz minőséget vagy mennyiséget kifejező bővítményének) szerkezetbeli helyét jelző szimbólum,
\underline{fk}_d' :	az alapfunktör kvalifikálása vagy kvantifikálása (minősítése vagy mennyiségi jellemzése) nézőpontjának (<i>dimenziójának</i>) szerkezetbeli helyét jelző szimbólum,
d_i :	az alkalmazásra kerülő <i>dimenziók</i> ra (pl. „magatartás” vagy „sebesség”) utaló elem,
q_i :	az alkalmazásra kerülő <i>kvalifikátor</i> ra (minősítőre: pl. „finnyás”) utaló elem,
Q_i :	az alkalmazásra kerülő <i>kvantifikátor</i> (azaz mennyiséget kifejező elem) <i>számérték</i> ére (pl. 25) utaló elem,
me_i :	az alkalmazásra kerülő <i>kvantifikátor</i> (azaz mennyiséget kifejező elem) <i>mértékegység</i> ére (pl. km/óra) utaló elem,
\underline{fk}'' :	az alapfunktör kvalifikátora vagy kvantifikátora (azaz minőséget vagy mennyiséget kifejező bővítménye) <i>módosító</i> jának szerkezetbeli helyét jelző szimbólum,
\underline{fk}_d'' :	az alapfunktör kvalifikálása vagy kvantifikálása (minősítése vagy mennyiségi jellemzése) módosítása nézőpontjának (<i>dimenziójának</i>) szerkezetbeli helyét jelző szimbólum,
d_j :	az alkalmazásra kerülő <i>dimenzió</i> ra (pl. „fok”) utaló elem,
m_j :	az alkalmazásra kerülő <i>módosító</i> ra (pl. „nagyon”, „több, mint”) utaló elem.

Az \underline{fk}_d' , \underline{fk}_d'' szimbólumok az alapfunktör specifikátorában ahhoz hasonló szerepet töltenek be, mint a szerepindikátorok az alapfunktör argumentumkeretében; az általuk tartalmazott „ \underline{k} ” elem a szóban forgó propozíciómag sorszá-mával azonos sorszám. A q_i , $Q_i(\wedge me_i)$, m_j utaló elemek ezzel szemben ahhoz hasonló szerepet töltenek be, mint a referenciaindexek; az „ i ” (illetőleg a „ j ”) futó index minden esetben a szóban forgó utaló elem értéktartományának valamely elemére utal.

Ez a felfogás világosabban szemléltethető a fenti (b.1) és (b.2) formulák alábbi átalakított változataival:

$$(b.1') p_k := [([(d_j: m\underline{k}''_j]) d_i: q\underline{k}'_i]) \underline{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\},$$

$$(b.2') p_k := [([(d_j: m\underline{k}''_j]) d_i: Q_i(\wedge me_i \underline{k}')]) \underline{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

Ezekben a „d_i”, „d_j” szimbólumok a szerepindikátorokkal, a kettősponttal hozzájuk csatolt szimbólumok pedig a referenciaindexekkel azonos szerepet töltenek be. Ezek alapfunktorral való kapcsolatát a hozzájuk csatolt „k” elem juttatja kifejezésre.

Az elemi propozíciókból *kanonikus* (a természetes nyelvi szövegmondatokban nem minden esetben explicit módon megjelenő) *kötőszók* alkalmazásával *komplex propozíciók* hozhatók létre. Egy komplex propozíció absztrakt struktúrája a következő formulával reprezentálható:

$$(c) \quad P_i^\diamond := [\mathbf{fae}] \{rt: t_i, rs:s_i, rp: p_i^\diamond\}$$

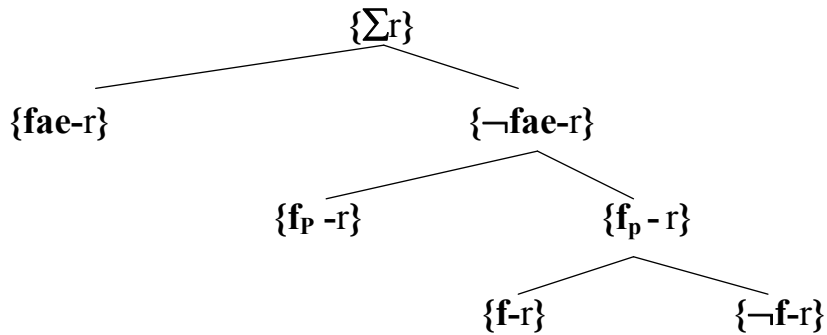
$$p_i^\diamond := [\mathbf{KÖTŐSZÓ}] \{rP_1: P_j, rP_2: P_k, \dots\}$$

Ebben a formulában — amelynek mindkét sorában a jobb oldalon szintén egy funktor+argumentuma(i) szerkezet áll — a „P_i[◇]” szimbólum a komplex propozíciót jelöli. A KÖTŐSZÓ-funktor „P_j”-vel és „P_k”-val jelzett propozíciókat kapcsol össze, amelyek elemiek és komplexek is lehetnek. Az „rP₁, rP₂, ...” szimbólumok a kötőszóval összekapcsolt propozíciókat jelző szerepindikátorok.

Mind az (a), mind a (c) szerkezet az elemi, illetőleg a komplex propozíciónak csupán globális reprezentációja. A tényleges propozíció-reprezentációkban az egyes propozíciók *típusát* is meg kell adni, mert csak a típusok ismeretében lehet a propozíciókból úgynevezett kanonikus *atomi*, illetőleg *nem-atomi szövegeket* létrehozni. (Az atomi és nem-atomi szövegek felépítésének kéréseivel itt nem áll módomban foglalkozni, ezekhez lásd PETŐFI 1996-ot.)

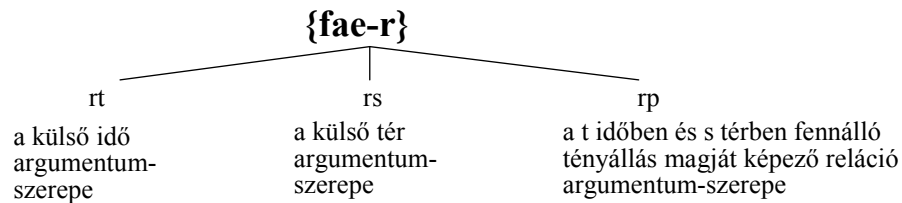
Az alábbiakban a propozíciómagok („p”-struktúrák) argumentumkeretében alkalmazható *s z e r e p i n d i k á t o r o k* rendszerét mutatom be. Ez a PETŐFI által kidolgozott — PETŐFI 1996-ban közölt — rendszernek a továbbfejlesztése. Könnyen észrevehető, hogy ez a szerepindikátor-lista voltaképpen az esetgrammatika/esetgrammatikák esetkategóriáinak általánosított rendszere.

A szerepindikátorokat az **1-7. ábrák** ágrajzos formában szemléltetik, az **1. lista** felsorolásszerűen rendszerezi őket, végül példamondatok segítenek pontosan értelmezni jelentésüket.

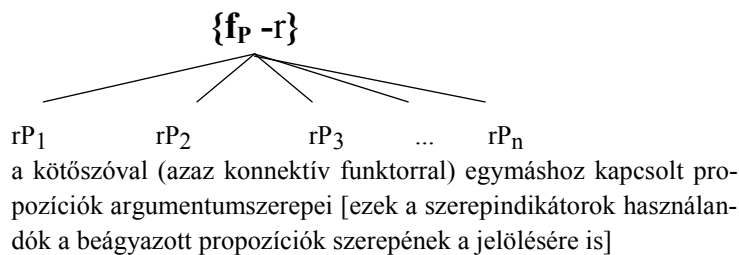

1. ábra

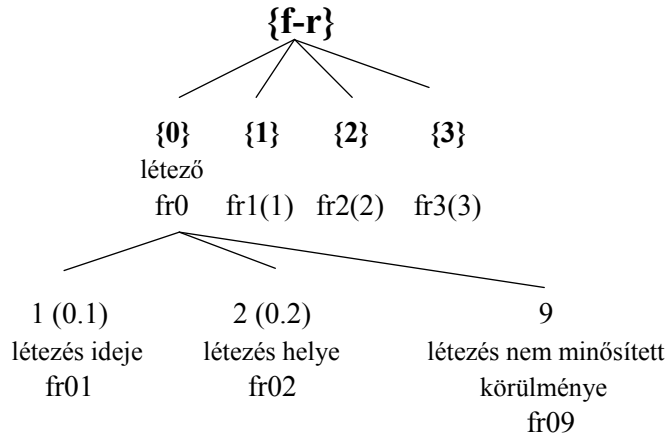
- $\{\Sigma r\}$: **argumentum**-szerepek,
- $\{fae-r\}$: az **fae**-funktorthoz kapcsolódó szerepek,
- $\{\neg fae-r\}$: a **nem fae**-funktorthoz kapcsolódó szerepek,
- $\{fp-r\}$: **propozíciók jelenlétét** jelző szerepek,
- $\{fp-r\}$: **propozíciómagok** argumentumainak szerepei,
- $\{f-r\}$: a **propozíciómagok** funktorához **szorosan** kapcsolódó szerepek,
- $\{\neg f-r\}$: a **propozíciómagok** funktorához **nem szorosan** kapcsolódó szerepek.

2. ábra

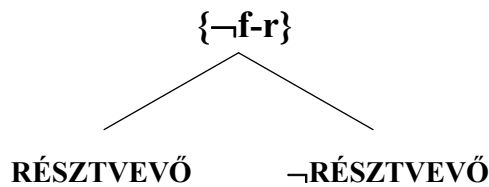
3. ábra

4. ábra

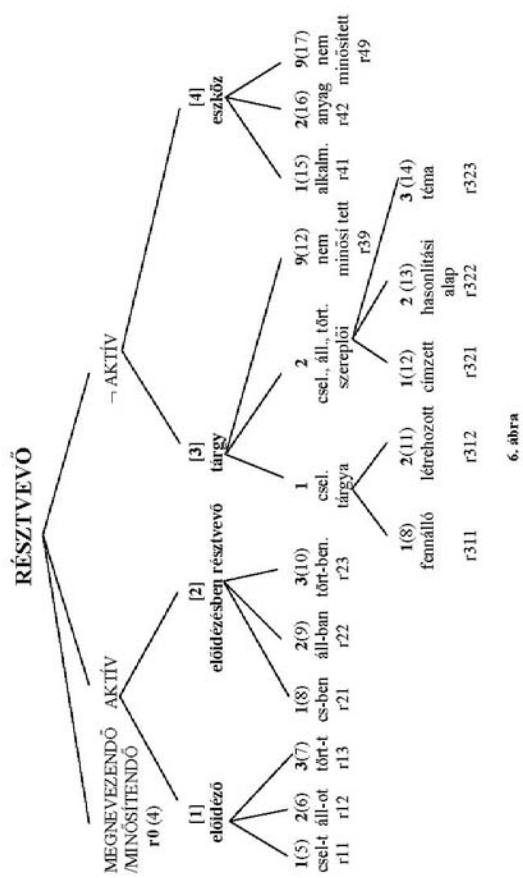
- {0} a *van* ige által kívánt összetevők,
- {1} egy alapige (változatlan) alapjelentését specifikáló nominális összetevő;
- {2} egy funkciógés kifejezés nominális összetevője, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével helyettesíthető;
- {3} egy funkcióigéhez tartozó nominális összetevő, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével nem helyettesíthető.

Itt és a továbbiakban a kerek zárójelbe tett számok a szóban forgó szerepindikátorokat szemléltető példák 2. listabeli sorszámai.

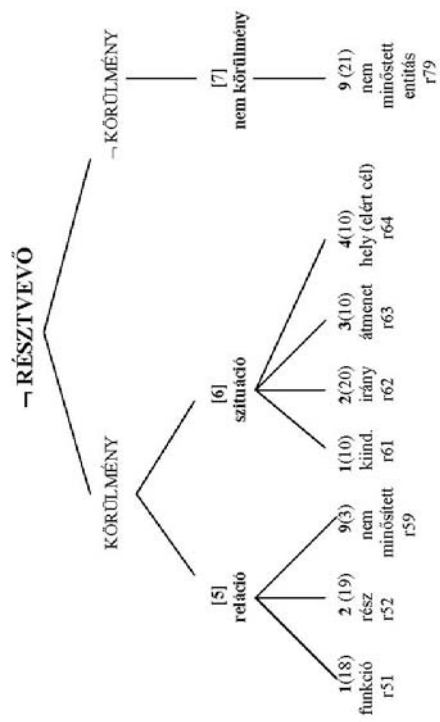

5. ábra

A *résztevő* elnevezés azokra az entitásokra utal, amelyek a cselekvésben, történésben, létezésben előidézőként, részesként vannak jelen, illetve amelyekre a cselekvés, történés, létezés irányul. A *¬résztevő* elnevezés a cselekvés, történés, létezés körülményeire, illetve a sem résztvevőként, sem körülményként nem minősíthető összetevőkre utal.

6. ábra

7. ábra

A szerepindikátorok típusai (1. lista)

{**fae-r**} az **fae**-funktorkhoz kapcsolódó szerepek:

rt = a tényállás fennállása [=fae] idejének argumentumszerepe,

rs = a tényállás fennállása [=fae] terének argumentumszerepe,

rp = annak a relációnak a szerepe, amely a t időben és s térben tényállássá válik;

{**f_p-r**} **propozíciók jelenlétét** jelző szerepek:

rP₁, rP₂, ..., rP_n = kötőszói funkttal egymáshoz kapcsolt, illetőleg beágyazott proposíciókat jelző argumentumszerepek [a szerepek jellegét minden esetben a kötőszói, illetőleg a beágyazó funkttor jellege határozza meg; ezt a szerepindikátorban nem szükséges felüntetni];

{**f-r**} a **propozíciómagok** funkttarához **szorosan** kapcsolódó szerepek:

{**0**} a **van** funkttor által kívánt összetevők:

fr0 = a létező entitás

fr01 = a létező entitás létezésének ideje

fr02 = a létező entitás létezésének helye

fr09 = a létező entitás létezésének közelebbről meg nem határozott (nem minősített) körülménye

{**1**} **egy alapige (változatlan) alapjelentését specifikáló nominális összetevők:**

fr1 = pl.: *napfényben* (ragyog)

{**2**} **egy funkcióiigei kifejezés nominális összetevője, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével helyettesíthető:**

fr2 = pl. *rendelkezést* (hoz (→ rendelkezik))

{**3**} **egy funkcióiigéhez tartozó nominális összetevő, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével nem helyettesíthető:**

fr3 = pl.: *részt* (vesz)

{**¬f-r**} a **propozíciómagok** funkttarához **nem szorosan** kapcsolódó szerepek:

{**¬f -r/RÉSZTVEVŐ**}

{**¬f -r/RÉSZTVEVŐ/AZONOSÍTANDÓ, MINŐSÍTENDŐ**}

r0 = az azonosítandó vagy minősítendő entitás szerepe [leggyakrabban az utaló elemek és a referenciaindexek azonosítását kifejezésre juttató — proposícióvá ki nem egészített — proposíciómagok argumentumkeretében fordul elő];

{¬f -r/RÉSZTVEVŐ/AKTÍV}

{1} előidéző

r11 = cselekvést előidéző

r12 = állapotot előidéző

r13 = történést előidéző

{2} előidézésben részt vevő (társ)

r21 = cselekvésben résztvevő

r22 = állapotban résztvevő

r23 = történézésben résztvevő

{¬f -r/RÉSZTVEVŐ/¬AKTÍV}

{3} tárgy

r31 = a cselekvés tárgya

r311 = a cselekvés kezdete előtt fennálló tárgy

r312 = a cselekvés során létrehozott tárgy

r32 = cselekvés, állapot, történes szereplői

r321 = címzett

r322 = hasonlítási alap

r323 = téma

r39 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) tárgy

{4} eszköz

r41 = alkalmazott eszköz

r42 = anyag

r49 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) eszköz

{¬f -r/¬RÉSZTVEVŐ}

{¬f -r/¬RÉSZTVEVŐ/KÖRÜLMÉNY}

{5} reláció

r51 = funkció

r52 = rész

r59 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) reláció

{6} szituáció

r61 = kiindulás

r62 = irány

r63 = átmenet

r64 = elért cél

{¬f -r/¬RÉSZTVEVŐ/¬KÖRÜLMÉNY}

{7} közelebbről meg nem határozott nem-körülmény szerep

r79 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) entitás

Példamondatok (2. lista)

A példamondatok a következő absztrakt formulák specifikátorait, illetőleg szerepindikátorait szemléltetik:

- (A) $P_i^\diamond := [\mathbf{fae}]\{\text{rt: } t_i, \text{rs: } s_i, \text{rp: } p_i^\diamond\}$
 $p_i^\diamond := [\mathbf{KÖTŐSZÓ}]\{\text{rP}_1: P_j, \text{rP}_2: P_k, \dots\}$
- $P_k := [\mathbf{fae}]\{\text{rt: } t_k, \text{rs: } s_k, \text{rp: } p_k\}$
 $p_k := [\mathbf{f}]\{\text{r}_1: x_1, \text{rP}_1: P_j\}$
- (B) $P_k := [\mathbf{fae}]\{\text{rt: } t_k, \text{rs: } s_k, \text{rp: } p_k\}$
 $p_k := [\mathbf{f}]\{\text{r}_1: x_1, \text{r}_2: x_2, \dots, \text{r}_n: x_n\};$
- (C.1) $p_k := [([\mathbf{fk}'': m_i / \mathbf{fk}_d'': d_j]) \mathbf{fk}': q_i / \mathbf{fk}_d': d_i] \mathbf{fk}]\{\text{r}_1: x_1, \text{r}_2: x_2, \dots, \text{r}_n: x_n\}.$
- (C.2) $p_k := [([\mathbf{fk}'': m_i / \mathbf{fk}_d'': d_j]) \mathbf{fk}': Q_i(\wedge m_e) / \mathbf{fk}_d': d_i] \mathbf{fk}]\{\text{r}_1: x_1, \text{r}_2: x_2, \dots, \text{r}_n: x_n\}.$

Az alábbi példamondatok szerepe a szemléltetés, kanonikus szempontból nem jól formáltak. Egyrészt nem tartalmazzak minden — a megfelelő formulában előforduló — összetevőt, másrészt a verbális kifejezéseket közvetlen összetevőiként tartalmazzák, nem pedig referenciaindexek, illetőleg velük egyenértékű specifikátorszerepet betöltő utaló elemek közvetítésével.

A

Az fae-funktorhoz kapcsolódó szerepek szemléltetésére szolgáló példa:

$[\mathbf{fae}]\{\text{rt: } a \text{ múlt században, rs: } Angliában, \text{rp: } p_i^\diamond\}$

Ez a propozícióképző 'funktor+argumentumai struktúra' a következő verbális kifejezést reprezentálja: „fenn áll az eset a múlt században Angliában, hogy p_i^\diamond ”, ahol p_i^\diamond vagy egy nem kötőszói, vagy egy kötőszói funktorú propozíciómag.

Propozíciók jelenlétét jelző szerepek szemléltetésére szolgáló példák:

$[\mathbf{MERT}]\{\text{rP}_1: Péter megoldásai hibásak, \text{rP}_2: Péter nem tanulta meg a matematikát\}$

(A „MERT” kanonikus kötőszó úgy definiálható, hogy „mert” nyelvi megfelelőjének mindig az rP_1 és rP_2 szerepindikátorral jelzett propozícióknak megfelelő tagmondatok közé kell kerülnie.)

$[\mathbf{hiszi}]\{\text{r}_2: Péter, \text{rP}_1: a nyelvfilozófia érdekes\}$

B

Propozíciómagok funktorához szorosan kapcsolódó szerepek szemléltetésére szolgáló példák:

- 0.1. [**van**]{fr0: *atomenergia*, fr011: *a^{XX}.^{században}*}
- 0.2. [**van**]{fr0: *élet*, fr012: *a^{Földön}*}
1. [**ragyog**]{fr1: *napfényben*, r22: *az^{erdő}*}
2. [**hoz**]{fr2: *rendelkezést*, r11: *Péter*}
3. [**vesz**]{fr3: *részt*, r23: *Péter*, r59: *a^{tanácskozásban}*}

Propozíciómagok funktorához nem szorosan kapcsolódó szerepek szemléltetésére szolgáló példák:

- 4.1. [**Péter**]{r0: i01}
(Az az individuum, akire az „i01” referenciaindex utal, Péter.)
- 4.2. [**finnyás**]{r0: q04}
(Az a tulajdonság, amelyre a q04 minősítő elem utal, az, hogy ‘finnyás’.)
- 4.3. [**tanár**]{r0: *Péter*}

5. [**szaval**]{r11: *Péter*}
6. [**szereti**]{r12: *Péter*, r311: *a^{szilváspitét}*}
7. [**beleszeret**]{r13: *Péter*, r39: *Máriába*}

8. [**ássa**]{r11: *Péter*, r21: *Jánossal*, r311: *a^{kertet}*}
9. [**szereti**]{r12: *Péter*, r22: *vaníliacukorral*, r311: *a^{szilváspitét}*}
10. [**esik**]{r23: *a^{kő}*, r61: *a^{tetőről}*, r63: *a^{tető-tolóablakon^{keresztül}}*, r64: *az^{autóba}*}

11. [**ír**]{r11: *Péter*, r312: *levelet*}
12. [**kíván**]{r11: *Péter*, r321: *Máriának*, r39: *sok^{szerencsét}*}
13. [[[**nagyobb termetű**]*individuum]{r22: *Péter*, r322: *János*}
14. [**ír**]{r11: *Mária*, r312: *tanulmányt*, r323: *a^{holdfogyatkozásról}*}

15. [**szeletel**]{r11: *Péter*, r311: *szalámit*, r41: *éles^{késsel}*}
16. [**stoppol**]{r11: *Mária*, r311: *zoknit*, r42: *selyemfonallal*}
17. [**hirdet**]{r11: *Mária*, r49: *a^{napilapban}*}

18. [**jegyzi**]{r11: *Péter*, r311: *a^{beadványt}*, r51: *mint^{szerző}*}
19. [**függ**]{r23: *a^{kabát}*, r52: *az^{akasztóján}*}

20. [*indul*]{r11: Péter, r62: a[^]templom[^]felé}
21. [*gondolkodik*]{r11: Péter, r323: Máriáról}

C

A funktor-specifikátorok szemléltetésére szolgáló példák:

- C.1.1. [[*fk'*: *affektálva* / *fk'*_d: *diszpozíció] *beszél*]{r11: Erzsébet}
- C.1.2. [[[*fk''*: *nagyon* / *fk''*_d: *mérték] *fk'*: *fess* / *fk'*_d: (*)testtartású] *férfi*]{r0: Péter}
- C.2.1. [[[*fk'*: 130[^]km/óra) / *fk'*_d: *sebességgel*] *vezet*]{r11: az[^]öcsém}
- C.2.2. [[[*fk''*: *több[^]mint* / *fk''*_d: *mérték] *fk'*: 50[^]liter / *fk'*_d: *űrtartalmú*)] *tartály*]{r0: az[^]a[^]kád}

2. Egy tezaurisztikus szótári szócikk felépítése

Egy összetevő értelmezésében (explicációjában) fontos szerep jut a korreferencialitásnak.

A korreferencialitás klasszikus (elsősorban szintaktikai természetű és ennek következtében viszonylag egyszerű) esetei olyan korreferencia-láncokban nyilvánulnak meg, amelyekben egy tulajdonnevet, illetve nominális elemet vagy ennek a névnek, nominális elemnek ismételt előfordulása követ, vagy egy — az előbbi elemet antecedensének tekintő — anaforikus szerepű személyes vagy vonatkozó névmás, határozószó, igekötő, illetőleg igei személyrag.

A korreferencialitás összetettebb (elsősorban szintaktikai természetű) formáival olyan láncokban találkozunk, amelyekben hiponima-hiperonima viszonyban, asszociatív kapcsolatban, halmaz-részhalmaz relációban stb. álló elemek fordulnak elő. (Lásd PETŐFI—DOBI 1998: 248.)

Ha az összetettebb korreferencialitás-formáknak ezeket a típusait is lehetőség szerint explicit és ellenőrizhető módon kívánjuk reprezentálni, ehhez megfelelő eszközöket kell teremteni. Ilyen eszközöknek tarthatók például a *tezaurusz-szócikkek*. (Lásd PETŐFI 1969b. Ebben a tanulmányban a „Madarak a tenger felett” című Áprily-próza angol nyelvű elemzése található, amelynek korreferenciális szerkezetét röviden az *Officina Textologica* első kötete is tárgyalta.)

Egy címszóhoz tartozó tezaurusz-struktúra bizonyos értelemben a szóban forgó entitáshoz rendelhető tudáskeret-struktúrák reprezentációjának tekinthető. Az 1969-ben rendelkezésre álló főbb nemzetközi dokumentációs tezauruszok szerkezetének ismeretében PETŐFI egy tezaurusz-szócikk felépítésébe a következő összetevők felvételét látta célszerűnek (PETŐFI 1969a):

CÍMSZÓ

szinonimák

ekvivalens terminusok

más nyelvre fordított változatok

definíció

az utalt entitás tartománya

a címszó szemantikai faktorai

az az elem, aminek a címszó szemantikai faktora

szemantikai mező, tematikus csoport

kategória (anyag, tulajdonság, folyamat)

szélesebb körű terminusok

logikai jellegű szélesebb körű terminusok

főlérendelt egész jellegű szélesebb körű terminusok

kapcsolt jellegű szélesebb körű terminusok (olyan szélesebb körű terminusok, amelyekhez a címszó nem logikai vagy rész-egész jelleggel kapcsolódik)

szűkebb körű terminusok

alárendelt rész jellegű szűkebb körű terminusok

kolaterális terminusok

asszociált terminusok

reflexív módon asszociált terminusok

a címszóhoz asszociált terminusok

a címszóból asszociált terminusok

empirikusan kapcsolódó terminusok

A tezaurisztikus szócikk kanonikus struktúrájában jelzett kategóriák szemléltetése végett az alábbi tezaurusz-szócikk a következőkben elemzendő szöveg egy kulcsszavához rendelhető információkat tekinti át:

CÍMSZÓ: ISKOLA

Definíció: «1. gyermekeknek, serdülőknek rendszeres oktatást nyújtó intézmény»
(JUHÁSZ—SZŐKE—O. NAGY—KOVALOVSKY 1972: 604)

Szemantikai mező, tematikus csoport: oktatás,

Kategória (anyag, tulajdonság, folyamat): épület-komplexum,

Szélesebb körű terminusok:

Logikai jellegű, szélesebb körű terminus: intézmény,

Főlérendelt egész jellegű terminus: oktatási intézmény,

Kapcsolt jellegű, szélesebb körű terminus: igazgató, tantestület,

Szűkebb körű terminusok:

Logikai jellegű, szűkebb körű terminusok: elemi iskola, középiskola,
Alárendelt rész jellegű, szűkebb körű terminusok: igazgatói iroda, tanári szoba, osztályterem, tornaterem, szertár, nyelvi laboratórium,
Kapcsolt jellegű, szűkebb körű terminusok: iskolai ebédlő,
Kolaterális terminusok: állami iskola, egyházi iskola,
Asszociált terminusok:
Reflexív módon asszociált terminusok: tanulók, iskolatársak, osztálytársak,
A címszóhoz asszociált terminusok: iskolaköteles kor,
A címszóból asszociált terminusok: órarend, osztálykönyv, bizonyítvány,
A címszóhoz empirikusan kapcsolódó terminusok: írás, olvasás, számolás.

Ha ennek a teaurusz-szócikknek az elemeit összevetjük az őket magában foglaló szöveg(rész) korreferencia-láncaival, könnyen belátható, hogy ezek az elemek a korreferencia-láncok létrehozásában alapvető szerepet játszanak. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ez a teaurusz-szócikk-szerkezet csupán kiindulási alapul kíván szolgálni az alábbi — szótárt, valamint korreferencia-elemzést érintő — kérdések eldöntésében.

A *szótárral* kapcsolatban három fontos kérdés döntendő el:

Egyrészt az, hogy ezek a szócikkstruktúrák egy szövegtan elméleti összetevőjét képező (szövegektől függetlenül összeállítandó) speciális szótár egységeinek struktúrájaként kezelendők-e, vagy olyan struktúrákként, amelyek alkalmazásával esetenként az éppen elemzett szöveg teaurisztikus szótára állítható össze. Alapvető szerepük természetesen mindkét esetben ugyanaz: a korreferencia-elemzés során interszubjektív hivatkozási alapul szolgálnak.

Másrészt az, hogy milyen összefüggés van egy címszó definíciója és az értelmezés többi eleme között.

Végül az, hogy egy-egy címszó értelmezésének teaurisztikus struktúrája és a benne előforduló (szintén címszavaknak *is* tekinthető) elemek teaurisztikus struktúrája között milyen szerkezeti viszony állhat fenn, illetve ezek a struktúrák hogyan transzformálhatók egymásba.

A korreferencia-elemzés szempontjából az alábbi három kérdés döntendő el:

Egyrészt az, hogy a szócikkstruktúra mely eleme tekintendő a címszóval korreferensnek.

Másrészt az, hogy egy címszó teaurisztikus struktúrája tartalmazhat-e a korreferencialitás szempontjából valamennyi releváns elemet;

Végül az, hogy a teaurisztikus korreferencia egyes típusai hogyan reprezentálhatók (azaz számukra milyen indexek, indexkonfigurációk vezetendők be, ezekben hogyan alkalmazhatók a címszó értelmezésének kategóriái stb.).

A címszavak szemantikai értelmezésekkel való helyettesítésével kapcsolatban csupán néhány aspektusra utalok.

Egy szöveg értelmező interpretációjában több esetben szükség lehet valamely szó vagy kifejezés szemantikai értelmezésének figyelembevételére. Ez kétféleképpen történhet: (a) vagy úgy, hogy az értelmezendő szöveghez hozzátcsoljuk az illető szó vagy kifejezés értelmezését, (b) vagy úgy, hogy az illető szót vagy kifejezést úgy helyettesítjük a szemantikai értelmezésével, hogy azt az adott szövegben szövegszerűen feloldjuk.

A fenti példák csupán jelezni kívánják a szótári értelmezésekkel (explikációkkal) kapcsolatos néhány műveletet. Ahhoz, hogy ezekről a műveletekről érdemlegesebb megállapításokat tehesünk, mélyreható elemzések elvégzésére van szükség. (Vö. PETŐFI—DOBI 2000.)